

Historieskrivningen om de erhvervsfaglige uddannelser

Af Ida Juul

Lærlinge- eller erhvervsuddannelsernes historie fylder ikke meget i det uddannelses-historiske landskab. Det kan undre, da de danske lærlingeuddannelser har en endog meget lang tradition bag sig. Uddannelserne har gennemgået omfattende forandringer fra middelalderen og frem til i dag, men trækker fortsat på en anden pædagogisk tradition end både folkeskolen og de almengymnasiale uddannelser, nemlig mesterlæren. Lærlingeuddannelserne har desuden været præget af lavenes og senere arbejdsmarkedets parters stærke involvering i kontrollen med og styringen af indhold, struktur og ikke mindst prøveformer. Denne forskningsoversigt diskuterer såvel den eksisterende forskning som de områder, der trænger til yderligere udforskning med henblik på at tegne et mere dybtgående og facetteret billede af lærlinge- og erhvervsuddannelsernes historie.

Hvorfor beskæftige sig med erhvervsuddannelsernes historie?

Denne artikel omhandler den del af erhvervsuddannelserne, herefter kaldet lærlingeuddannelserne,¹ som også går under betegnelsen de tekniske erhvervsuddannelser eller håndværkeruddannelserne. Der er mange gode grunde til at beskæftige sig med lærlingeuddannelsernes historie. Lærlingeuddannelsernes tidlige historie, der var præget af lavenes kontrol over svende- og mesterprøver, udgør et vigtigt bidrag til at forstå samspillet og arbejdsdelingen mellem land og by i en økonomi styret af privilegier, forbud og indbyrdes standssammenhold fremfor markedskræfter og individualisme. Det er samtidig historien om, hvordan håndværkerstanden på den ene side stræbte mod at hindre fuskere, bønhaser og landhåndværkere i at gå dem i bedene og på den anden side historien, om hvordan lavene kollektivt sikrede de enkelte lavsmedlemmer adgang til det, som blev anset for en passende levestandard for en håndværker.² Det er ligeledes historien om, hvordan indflydelsen fra nordtysk kultur ikke blot satte sit præg på

---

1 Erhvervsuddannelserne, også kaldet lærlingeuddannelserne, henviser til ungdomsuddannelser, som modsat eksempelvis de erhvervs-gymnasiale uddannelser giver erhvervs- og ikke studiekompetence. Uddannelserne har i dag typisk en varighed på fire år og veksler mellem skoleophold og oplæring i en virksomhed. Erhvervsuddannelser er i 2016 den mest brugte betegnelse, men da betegnelsen ikke bruges om de tidlige uddannelser, som var baseret på ren mesterlære, anvendes i denne artikel betegnelsen lærlingeuddannelser for uddannelserne før introduktionen af vekseldannelsesprincippet i 1956 og erhvervsuddannelser for uddannelserne herefter.

2 Jacobsen 1982, Degn og Dübeck 1983.

de privilegerede klasser i det danske samfund, men i mindst lige så høj grad på den danske håndværkerstand.³ Endvidere udgør lærlingeuddannelsernes og lavshåndværkets historie et vigtigt bidrag til forståelsen af den særlige danske industrialiseringsproces og den rolle, faglærte arbejdere spillede i denne.⁴

Ønsker man en dybere indsigt i den historiske udvikling af det partssystem, som i dag spiller en afgørende rolle i reguleringen og udviklingen af erhvervsuddannelserne, er en indsigt i den rolle, svendeforeningerne og senere fagbevægelsen spillede i sidste halvdel af 1800-tallet, nyttig. Det var denne udvikling, som lagde grunden til vedtagelsen af lærlingeloven af 1937, der formaliserede arbejdsmarkedets parters indflydelse på lærlingestystemet, og som betød, at lavsmestrene nu måtte dele magten over lærlingeuddannelserne med fagbevægelsen og i stigende grad lovgivningsmagten. Lærlingeuddannelsernes historie er også historien om, hvordan håndværksmestrene spillede en vigtig rolle i opbygningen af det tekniske skolesystem, som kom til at udgøre grundlaget for det senere vekseldannelsessystem, der for alvor introducerede den skolebaserede værkstedsundervisning.

De danske erhvervsuddannelsers historie er ikke mindst væsentlig for at forstå, hvorfor vi i dag har et ungdomsuddannelsessystem, der er opdelt i henholdsvis skolebaserede, gymnasiale uddannelser, der sigter mod videreuddannelse, og erhvervsuddannelser, der kombinerer skoleophold og virksomhedsoplæring, og som sigter mod et faglært arbejdsmarked. Endelig er erhvervsuddannelsernes historie efter 1945 vigtig til belysning af det politiske paradigmeskift, som har betydet, at erhvervsuddannelserne fra primært at have været anskuet ud fra et arbejdsmarkedspolitisk perspektiv i stigende grad kommer til at indgå som en integreret del af den samlede uddannelsespolitik. Sidst men ikke mindst åbner erhvervsuddannelsernes historie mulighed for at kaste lys over en pædagogisk tradition, som modsat grundskolen og de gymnasiale uddannelser ikke har rødder tilbage til latinskolenes skolastiske tradition, men derimod til en praktisk og lavskontroleret mesterlære.

For at belyse, hvad den eksisterende forskning i lærlingeuddannelsernes historie kan bidrage med i forhold til disse temaer, har jeg – i stedet for at gå kronologisk til værks – valgt at opbygge artiklen med udgangspunkt i følgende tema-tikker:

- 1 Den lavsorganiserede mesterlære
- 2 Overgangen fra lavs- til partsstyre
- 3 Håndværkerundervisningen
- 4 Lærlingeuddannelserne set fra elevernes perspektiv

Først vil jeg dog give en kort karakteristik af den eksisterende historiske forsk-

---

3 Berg 1903, Nyrop 1893, Nyrop 1903.

4 Nørregaard 1943/1977.

ning på området. Der eksisterer som nævnt kun få historiske fremstillinger, der har erhvervsuddannelsernes historiske udvikling som selvstændigt tema. Typisk er historien blevet inddraget i fremstillinger, som har haft et aktuelt sigte,⁵ eller et bredere sigte som f.eks. fire-bindsværket om *Håndværkets kulturhistorie*, der er redigeret af Vagn Dybdahl m.fl.,⁶ og som behandler lærlingeuddannelserne som et af flere emner. Blandt de historiske fremstillinger, der eksplicit omhandler lærlingeuddannelserne, kan nævnes håndværkerhistorikeren Camillus Nyrops fremstilling, som daterer sig helt tilbage til 1893, og som stadig er et centralt værk, når det gælder beskrivelsen af lærlingeuddannelsernes ældre historie. Bogen, der er et jubilæumsskrift, fokuserer på perioden fra 1700-tallet frem til 50-årsjubilæet for Det tekniske Selskabs Skole. Fremstillingen af Det tekniske Selskabs historie er siden blevet opdateret i forbindelse med skolens senere jubilæer.⁷ Hvad der især gør Nyrops fremstilling læseværdig, er, at den anlægger et bredere kulturhistorisk perspektiv, der knytter de forskellige dannelses- og uddannelsesinitiativer til periodens skiftende idehistoriske strømninger.

Endelig eksisterer der en række jubilæumsskrifter af svingende kvalitet, som behandler lærlingeuddannelsernes udvikling set ud fra de pågældende skolers perspektiv. Blandt de absolut læseværdige af slagsen kan fremhæves Johnny Wøllekærs bog om Odense Tekniske Skole udgivet i anledning af skolens 150 års jubilæum.⁸ Desuden bidrager de mange fremstillinger af de forskellige lavs historie til at tegne et billede af det sociale liv i lavene og overgangen fra lærling til svend og fra svend til mester.⁹ Det samme gælder en række studier af mester- og sven-delavenes ceremonier samt beskrivelser af svendevandringerne.¹⁰ Karakteristisk for disse arbejder er, at de bygger på omfattende kildestudier af lavsstatutter, lavsarkiver, kongelige forordninger m.v.

Af nyere fremstillinger, som behandler lærlingeuddannelsernes udvikling i et længere historisk perspektiv, kan nævnes Gudmund Bøndergaards fremstilling fra 2014, der omhandler perioden fra 1400-tallet frem til 1990'erne, og Gudmundur Sigurjonssons bog fra 2000, der primært vedrører perioden efter anden verdenskrig med fokus på de reformer, uddannelserne har gennemgået, og de forskellige politiske sporskift, disse reformer repræsenterer.

Den lavsorganiserede mesterlære

Så godt som alle, der har behandlet de danske lærlingeuddannelsers historie, er enige om, at næringsfrihedsloven fra 1857, der symboliserede overgangen fra en økonomi baseret på privilegier til en økonomi baseret på liberalistiske prin-

---

5 Se eksempelvis Christrup et al. 1980 og Sørensen et al. 1983.

6 Vagn Dybdahl et al. 1982-84.

7 Pauli 1918, Einfeldt og Rasmussen 1941, Hornby 1966 og Møller 1991.

8 Wøllekær 1994.

9 Se f.eks. Nyrop 1909a, Berg 1904, Mikkelsen 1981.

10 Nyrop 1903, Logue 1983, Pedersen og Korse 1984.

cipper, udgør et vigtigt brud i lærlingeuddannelsernes historie. Loven, som blev fuldt implementeret i 1862, betød, at lavene mistede deres magtbasis, nemlig kontrollen over de svende- og mesterprøver, som gav adgang til lavene og dermed til lovligt at udføre arbejde inden for de respektive lavhåndværksfag. Loven var kulminationen på en længere udvikling, hvor lavene og deres eneret til de forskellige håndværksfag, men også deres særlige kulturelle normer og skikke, blev genstand for ikke blot kongemagtens, men også det dannede borgerskabs kritik.¹¹ Kritikken fulgte i kølvandet på en udvikling, hvor stændersamfundet var under afvikling, og traditionelle tvangsfællesskaber, som håndværkslav og landsbyfællesskaber erstattedes af valgfællesskaber, et spirende civilsamfund og en voksende individualisme. Som bl.a. Arthur G. Hassø dokumenterer i sin bog, der bygger på grundige studier af den københavnske håndværkerforenings arkiv, var der tale om en udvikling, som håndværksmestrene forholdt sig ambivalent til, da de på den ene side forsvarede lavssystemet og kæmpede imod næringsloven, men på den anden side erkendte nødvendigheden af at hæve den samlede håndværkerstands dannelsesniveau.¹² Mestrene så dannelse som en vigtig markør for, at også de tilhørte byernes oplyste borgerskab. I afsnittet om håndværkerundervisningen vil jeg komme nærmere ind på, hvordan disse dannelsesinitiativer konkret blev udmøntet. I dette afsnit vil jeg fokusere den litteratur, som omhandler den lavsbaserede mesterlære.

Som påpeget i bl.a. de tre første bind af *Håndværkets kulturhistorie*,¹³ var målet med den lavsorganiserede mesterlære ikke blot en faglig oplæring, men også en indvielse i lavsvæsnets særlige håndværkerkultur. Lærlingen indgik som en del af mesters husholdning, hvor han havde nogenlunde samme status som husets øvrige tyende, dvs. at han regnedes som umyndig. Forventningen var dog, at han bevægede sig mod en stadig højere grad af selvstændighed, dvs. at han efter nogle år som udlært svend forventedes at gøre mesterstykke samt etablere sig med eget værksted og husholdning. Det var bl.a. denne udvikling mod en stadig stigende grad af selvstændighed, som lavene søgte at regulere ved at sikre et passende forhold mellem antallet af lærlinge, svende og mestre inden for de enkelte fag. Samtidig var lavene også optaget af at værne om deres ry og rygte. Det betød på den ene side, at lavene havde en egeninteresse i at sikre sig, at lærlinge og svende havde den fornødne faglige kunnen, således at de ikke senere som mestre kastede skam over lavet. På den anden side betød det også, at det ikke var hvem som helst forundt at få adgang til en læreplads. Dels skulle der betales ”lærepenge”, og dels skulle lærlingen have et uplettet rygte, hvilket betød, at vedkommende ikke måtte være født uden for ægteskab eller være barn af vagabonder m.v.¹⁴

Som Flemming Klöcker-Larsen og andre påviser, betød denne politik fra lave-

---

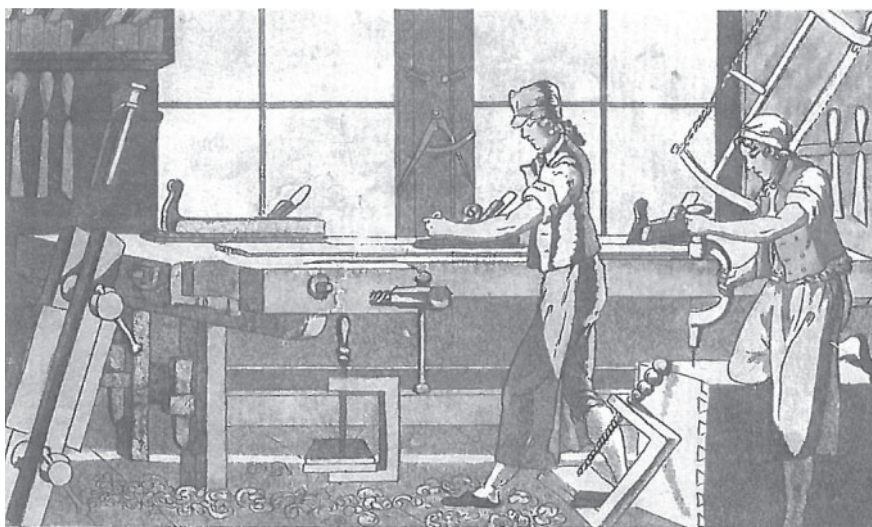
11 Hassø 1940, Juul 2013.

12 Hassø 1940.

13 Jacobsen 1982, Degn og Dübeck 1983, Dybdahl og Dübeck 1983.

14 Berg 1930, Nyrop 1903.

nes side, at de ofte kom på koalitionskurs med kongemagtens merkantilistisk orienterede erhvervspolitik. Kongemagten forholdt sig imidlertid ambivalent over for lavenes magt. På den ene side blev lavenes kontrol over adgangen til de forskellige håndværk oplevet som en hindring for kongemagtens ambition om at styrke håndværksproduktionen og dermed sikre sig et skattegrundlag, mindske importen og skaffe beskæftigelsesmuligheder for bl.a. fattige og forældreløse børn. Denne ambition resulterede i talrige ofte mislykkede forsøg fra kongemagtens side på at stække lavenes magt. Der er således flere eksempler på, at kongemagten nedlagde lav eller forbød lavenes egne skrån (statutter) og udformede nye, som bl.a. tog sigte på at nedbringe udgifterne i forbindelse med mesterprøven og optagelse i mesterlavet.¹⁵

Den farvelagte akvarel fra 1830'erne viser et snedkerværksted, hvor mester er i gang med dagens opgaver, bistået af sin svend.

På den anden side var kongemagten afhængig af den selvjustits, som lavene udøvede over deres medlemmer i form af kontrol med produkternes kvalitet og sikring af lavsmedlemmernes eksistensgrundlag. Lavene påtog sig desuden en politimæssig funktion over for deres respektive lavsmedlemmer, idet der i lavsstatutterne var nedfældet regler for passende opførsel samt fastsat bødestraf for overtrædelse af disse. Endelig påtog lavene sig at bilægge konflikter lavsmedlemmerne imellem. Dvs. at lavene påtog sig såvel en opdragende som kontrollerende rolle i et samfund, hvor statsmagts muligheder for at regulere byernes interne liv var begrænsede. Dertil kom, at lavene indadtil fungerede som en regulerende instans, der sikrede, at samtlige lavsmedlemmer fik den adgang til arbejds-

---

15 Klöcker-Larsen 1962, Nyrop 1909b.

kraft (herunder lærlinge), råvarer og afsætningsmuligheder for deres varer, som var nødvendig for deres overlevelse i faget. Endelig ydede lavene støtte til syge og fattige lavsmedlemmer. Alt dette betød, at der var grænser for, hvor hårdhændet kongemagten kunne fare frem over for lavene.

Et andet aspekt, som har optaget de historikere, som har beskæftiget sig med perioden før næringslovens vedtagelse, er den effekt, som påvirkningen fra Tyskland havde på dansk lavshåndværk i perioden fra 1600-tallet og frem til 1800-tallet. Fra de tyske lav overtog de danske en række skikke og ceremonier, som særligt kom til at præge svendelavene. Snedkernes behøvlingsceremoni, i forbindelse med lærlingens indvielse i svendenes fællesskab, er nok den bedst kendte.¹⁶ Der til kommer de ceremonier, som var knyttet til svendevandringerne, og som havde til hensigt at gøre det muligt at skelne den ”ærlige” håndværker fra den simple

---

¹⁶ Karmark 1989, Berg 1904.

tigger. Disse skikke blev, i takt med dannelsesborgerskabets opkomst, opfattet som et udtryk for håndværkernes tilbageståenhed såvel i samtiden, dvs. 1700- og 1800-tallet, som af ældre håndværkerhistorikere, som eksempelvis Camillus Nyrop.¹⁷

Ole Degn og Ingrid Dübeck har undersøgt indtægtsforskellene blandt håndværkere og konkluderer, at disse frem til 1700-tallet var relativt små¹⁸. Men herefter udvikler der sig især i hovedstaden et håndværkeraristokrati. Da nogle af disse rige håndværkere, som især var beskæftiget inden for byggesektoren, kunne have op til flere hundrede svende ansat, skete der en drastisk forskydning i forholdet mellem mestrenes og svendenes antal. De ovenfor nævnte fremstillinger beskriver alle en udvikling, hvor mestrene forsøgte at gøre mesterstykkerne dyrere og mere tidskrævende med det slet skjulte formål at blokere adgangen til mestrenes rækker. Konflikter mellem mestre og svende havde tidligere båret præg af generationskonflikter, der primært handlede om de gnidninger, der kunne opstå, når såvel lærlinge som svende indgik som en del af mesters hushold og var underlagt dennes hustugt. I slutningen af 1700-tallet blev egentlige interessekonflikter om løn og arbejdsforhold hyppigere, kulminerende med den store tømrestrejke i 1794 og den efterfølgende nedsættelse af Lavskommissionen, som offentliggjorde sin forordning i 1800. Preben F. Sørensen har på basis af grundige kildestudier foretaget en udførlig undersøgelse af såvel tømmerstrejken som kommissionsarbejdet.¹⁹ Den generelle vurdering af 1800-forordningen er, at den var kendetegnet af samme frisindede ånd som landbrugsreformerne. På den ene side forbød den en række af svendelavenes tyskinspirerede skikke og ritualer, og på den anden side modificerede den en række af de barrierer, som havde gjort det vanskeligere for svendene at nedsætte sig som mestre. Endvidere opfattes kommissionsarbejdet som et forvarsel om den næringsfrihedslov, som så dagens lys i 1857.²⁰

Overgangen fra lavs- til partsstyre

Hvor Nyrop har en tendens til at se vedtagelsen af næringsloven som en kulmination på den nedgang, som håndværket havde været inde i bl.a. som følge af påvirkningen fra de tyske lavsskikke,²¹ ser andre, eksempelvis Vagn Dybdahl og Ingrid Dübeck, snarere næringsloven som udtryk for de nye økonomiske og politiske frihedsrettigheders gennemslag og disses sammenkobling med vedtagelsen af grundloven.²² Fri adgang til næring blev af samtidens fortalere set som et middel til at bekæmpe fattigdom, arbejdsløshed og høje priser.

---

17 Nyrop 1893: 14.

18 Degn og Dübeck 1983.

19 Sørensen 1992.

20 Nyrop 1909a.

21 Nyrop 1893.

22 Dybdahl og Dübeck 1983.

Som det pointeres i flere fremstillinger, stod det hurtigt klart, at næringslovens eliminering af lavenes kontrol over svende- og mesterprøver efterlod et tomrum, som truede med at underminere lærlingssystemet. Per Boye og Jørgen Fink samt Camillus Nyrop og Aage Sølvér²³ viser, hvorledes dette tomrum delvist blev udfyldt af frivillige svendeprøver. Henrik Fode, Jonas Møller og Bjarne Hastrup redegør i deres bind af *Håndværkets kulturhistorie* for den langvarige forhandlingsproces, som førte til indførelsen af lærlingekontrakten og dermed genindførte en vis regulering af lærlingeopførelsen.²⁴ Det lykkedes imidlertid aldrig at få genindført den obligatoriske mesterprøve.

Den økonomiske historiker Georg Nørregaard er nok den, som grundigst har behandlet forholdene for lærlinge umiddelbart før og efter næringslovens implementering.²⁵ I sin analyse lægger Nørregaard vægt på den betydning, som fagbevægelsen støttet af Socialdemokratiet havde for denne udvikling. Han viser endvidere, at strategien nød en vis opbakning blandt håndværksmestrene især inden for byggesektoren. Den særlige rolle, som Metalarbejderforbundet spillede i forhold til indførelsen af partssystemet, behandles af Metalindustriens Lærlingeudvalg i et jubilæumsskrift.²⁶ Her påvises det, at repræsentanterne for fagbevægelse og arbejdsgivere på metalområdet allerede før vedtagelsen af lærlingeloven i 1937 var nået til enighed om, at virksomheder, der ikke levede op til deres oplæringsforpligtigelser, skulle kunne fratages retten til at ansætte lærlinge. På det parlamentariske plan blev dette af de borgerlige partier betragtet som utidig indblanding i arbejdsgivernes ledelsesret. Det var derfor kun med radikale stemmer, at det lykkedes at få loven vedtaget i 1937.²⁷

Indførelsen af vekseluddannelsesprincippet betragtes blandt erhvervsuddannelsesforskere som et afgørende skridt på vejen til etableringen af det nuværende erhvervsuddannelsessystem. Typisk kobles lærlingereformen fra 1956, der blev startskuddet til vekseluddannelsessystemet, til efterkrigstidens ungdoms- og arbejdsmarkedspolitik.²⁸ Den politiske udfordring bestod i at integrere efterkrigstidens store fødselsår på arbejdsmarkedet. Som det bl.a. fremhæves af Henriette Christrup m.fl., var formålet med at indføre vekseluddannelsesprincippet ikke at afskaffe mesterlæren, men tværtimod at sikre dennes fortsatte beståen ved at gøre det mere attraktivt for virksomhederne at ansætte lærlinge.²⁹ Midlet var at indføre fagopdelt værkstedsundervisning i dagtimerne, hvorved virksomhederne blev aflastet fra en del af deres oplæringsansvar, som i stedet blev pålagt de tekniske skoler.

---

23 Boye og Fink 1990, Nyrop og Sølvér 1929.

24 Fode et al. 1984, Møller 1991.

25 Nørregaard 1943/1977.

26 Metalindustriens lærlingeudvalg u.å.

27 Jul 2009.

28 Sørensen et al. 1983, Sigurdjonsson 2000, Mathiasen 1976, Bøndergaard 2014.

29 Christrup et al. 1980.

Ligesom lavene i sin tid er også fagbevægelsen bygger op omkring to typer af eksklusionsmekanismer, nemlig dem, der bygger på faggrænser, og dem, der bygger på skellet faglært/ufaglært. Erik Christensen har i sin bog om konflikten mellem faglære og ufaglærte arbejdere et længere kapitel,³⁰ der omhandler den rolle, som uddannelserne har spillet i kampen for opretholdelse af disse eksklusionsmekanismer. Med udgangspunkt i bl.a. debatter i fagforeningernes fagblade analyseres de diskussioner, som førte til indførelsen af efg-basisåret i 1970'erne og de modsatrettede interesser, der kendetegnede de ufaglærte forbund og de faglærte forbund. Også John Houman Sørensen m.fl., Christrup m.fl., og en række andre fremstillinger behandler denne konflikt.³¹

Generelt set er perioden fra lærlingelovens vedtagelse i 1889 og frem til afslutningen af 2. verdenskrig en forsømt periode, ikke mindst anskuet i et kulturhistorisk perspektiv. Det er en skam, da fagforeningerne og arbejdsbevægelsen mere bredt forstået i denne periode udgjorde en vigtig faktor i formidlingen af en faglig stolthed baseret på en industriel kultur, som betød, at lærlingeuddannelserne genvandt noget af den prestige og attraktivitet, som de ifølge Nyrop havde mistet i perioden op til næringslovens vedtagelse.³²

Det arbejdsmarkedspolitiske aspekt er ligeledes fremherskende i en række nyere fremstillinger, der behandler reformen 2000 og målsætningen om, at 95 % af en ungdomsårgang i 2015 skulle gennemføre en ungdomsuddannelse. Forskerne har især beskæftiget sig med de konsekvenser, denne politik havde for erhvervsuddannelsernes renommé og tiltrækningskraft.³³ Det er især den rolle, som erhvervsuddannelserne var tiltænkt som uddannelsestilbud til den potentielle restgruppe, der er i fokus. Argumentationen er, at ambitionen om at skabe ”rummelige” erhvervsuddannelser, der på én og samme tid skulle fremstå som attraktive for gruppen af fagligt dygtige og målrettede elever og samtidig repræsentere et realistisk uddannelsestilbud for den potentielle restgruppe, i bund og grund var urealiserbar. I stedet, lyder vurderingen, resulterede denne politiske ambition i et øget frafald på erhvervsuddannelserne samtidig med, at erhvervsuddannelserne i stigende grad fremstod som et mindre attraktivt tilbud for unge, der havde forudsætningerne for at gennemføre en gymnasial uddannelse.³⁴

Vekseluddannelsesprincippet bygger på den forudsætning, at eleven via en praktikplads på en virksomhed får mulighed for at blive oplært i det respektive fag i autentiske omgivelser. Ligesom det var tilfældet i den klassiske mesterlære, består oplæringen både i en indføring i fagets faglige traditioner og i en indføring i dets sociale normer og arbejdspladskultur. Adgangen til en praktikplads eller

---

30 Christensen 1985.

31 Sørensen et al. 1983, Christrup et al. 1980.

32 Nyrop 1893.

33 Jørgensen 2011.

34 Juul og Koudahl 2009.

manglen på samme regulerer dermed adgangen til de enkelte fag. Med efg-reformen fra 1974 blev det imidlertid muligt at begynde en erhvervsuddannelse uden på forhånd at have indgået en praktikpladsaftale. Det betød, at ubalancer i udbud og efterspørgsel blev tydeligere, idet der nu opstod en gruppe unge, som havde gennemgået deres basisår, men som pga. manglen på lære-praktikpladser ikke var i stand til at komme videre med deres uddannelse. Siden da har spørgsmålet om praktikpladser og praktikpladskompenserende uddannelser (PKU), som senere ændrede navn til skolepraktik, været et vigtigt diskussionsemne i medierne. Der mangler imidlertid en mere dybtgående og sammenhængende historisk analyse af de faktorer, som spiller ind på udbud og efterspørgsel af praktikpladser. Udover at kunne bidrage til at belyse forskelle og ligheder mellem rekrutterings- og eksklusionsmekanismerne i henholdsvis stænder-, industri- og det, vi i dag kalder videnssamfundet, ville en sådan studie samtidig øge forståelse af vekselluddannelsessystemets mekanismer og dermed dets fremtidsudsigter.

Håndværkerundervisningen

Som nævnt var der ikke altid sammenfald mellem lavenes og kongemagtens interesser. Udover at søge at regulere lavene via udformningen af nye lavsskrå greb kongemagten også til andre midler, nemlig oprettelsen af statsligt finansierede manufakturer, som også fungerede som oplæringsinstitutioner. Der blev til det formål indforskrivet udenlandske håndværksmestre, som skulle sikre oplæring af fattige og forældreløse børn. Det mest velbeskrevne af disse initiativer er Christian 4.s børnehus fra 1605.³⁵ Børnehuset blev ikke nogen succes, og Nyrop hævder, at det faktum, at det var målrettet oplæringen af fattige og forældreløse børn, lagde grunden til læringeuddannelsernes dårlige ry. Selvom dette var et argument, som også blev fremført af 1700-tallets debattører, når de skulle forklare læringeuddannelsernes manglende appel til de bedrestillede klasser, er det svært af finde belæg for denne påstand.³⁶ Bortset fra isolerede uddannelsesinitiativer som førnævnte børnehus og den navigationsskole, som Christian 4. oprettede i 1619, er det først i 1700-tallets anden halvdel, at der for alvor blev taget initiativ til at supplere mesterlæren med en skoleforankret undervisning.³⁷ Det skete, da Det Kongelige Akademi for de skønne Kunster (Kunstakademiet) i 1770'erne blev forpligtet til at udbyde gratis tegneundervisning for de københavnske lærlinge, der var under oplæring i et fag, hvor det at kunne læse, forstå og udføre en tegning spillede en vigtig rolle.³⁸

Senere blev søndags- og aftenundervisning i fagene dansk, regning og tegning almindelig udbredt. I første omgang skete det på de skoler, som var inspireret af

---

35 Olsen 1952.

36 Nyrop 1893: 21.

37 Rasmussen 2000.

38 Meldahl og Johansen 1904.

Ubehøvede håndværkere blev af lavene regnet for fuskere. Derfor var behøvlingsceremonien vigtig. Under ceremonien blev svenden indviet i lavets hemmeligheder, som var med til at sikre, at fuskere ikke tiltog sig de retskafne håndværkeres domæne. Træsnit fra 1500-tallet.

præsten N.H. Massmanns søndagsskole på Christianshavn,³⁹ og som typisk blev oprettet af præster og andre enkeltpersoner knyttet til dannelsesborgerskabet. Nyrop kobler denne udvikling, som tog fart i slutningen af 1700-tallet, sammen med opståen af en borgerlig offentlighed og henviser i den forbindelse til klubbernes opståen, de patriotiske selskaber og ikke mindst borgerdydskolerne og deres tiltrækningskraft på håndværkerne. Først omkring 1840'erne engagerede håndværkerne sig for alvor i uddannelsesspørgsmålet, hvilket bl.a. førte til oprettelsen af Det Tekniske Selskabs Skole og herefter af en række tekniske skoler rundt om i de danske provinsbyer.

Boye og Fink har beskrevet udviklingen fra 1850'erne og frem til 1950'erne for

---

39 Nyrop 1900, Bauer 1893.

at vise,⁴⁰ hvordan der i Danmark relativt tidligt udviklede sig en konsensus mellem arbejdere og arbejdsgivere omkring de tekniske uddannelsers indhold. Dette betød ifølge forfatterne, at statsmagten forholdsvis problemløst kunne inddrages i reguleringen af uddannelserne, således som det skete med lærlingeloven fra 1937. De påviser, hvordan de tekniske skoler opstod på baggrund af privat initiativ, i begyndelsen baseret på enkeltpersoners initiativ og fra 1840'erne stort set udelukkende med de lokale håndværkerforeninger som initiativtagere. Endelig påviser de, hvorledes undervisningens fokus forskubbede sig fra det kunstneriske til det tekniske.

Bortset fra ovennævnte artikel af Boye og Fink samt de tidligere nævnte jubilæumsskrifter er de tekniske skolars udvikling i perioden fra vedtagelsen af den første lærlingelov i 1889 til lærlingereformen, der introducerede vekseluddannelsesprincippet, meget sparsomt behandlet. Der savnes en mere dybtgående analyse af f.eks. højskolernes håndværkerafdelinger, debatten om aften- versus dagundervisning og ikke mindst videreuddannelsesmulighederne for håndværkere herunder bl.a. de kurser, som blev udbudt på Teknologisk Institut. En sådan analyse ville kunne udgøre et godt supplement til Boye og Finks beskrivelse om, hvordan industrien i stigende grad fortrængte håndværket fra dets hidtidige dominerende position i det tekniske skolesystem. Kampen stod mellem en position, der hævdede, at Danmarks fremtid lå inden for den kunstindustrielle produktion, og en position, der mente, at fremtiden tværtimod lå i en industriel udvikling. Hvor Haandværkerforeningen i København repræsenterede førstnævnte, repræsenterede Industriforeningen i København sidstnævnte.

Introduktionen af vekseluddannelsesprincippet må som nævnt betragtes som værende primært arbejdsmarkedspolitisk initieret. En egentlig uddannelsespolitik for erhvervsuddannelsernes vedkommende kan man først for alvor tale om i forbindelse med introduktionen af efg-uddannelserne i 1970'erne. På dette tidspunkt blev erhvervsuddannelserne en integreret del af ungdomsuddannelsespolitikken og dermed en brik i den samlede statslige uddannelsespolitik. Det er da også sigende, at det først var i 1961, at erhvervsuddannelserne blev lagt ind under Undervisningsministeriets ressort.⁴¹ Efg-reformen havde derimod en klar uddannelsespolitisk dagsorden, selvom den også havde arbejdsmarkedspolitiske undertoner, idet den var et svar på en faldende tilgang til erhvervsuddannelserne og dermed til de faglærte arbejderes rækker, hvilket igen var bagsiden af den vækst, som gymnasierne oplevede i slutningen af 1960'erne.⁴²

Udviklingen fra efg-reformen frem til i dag beskrives ofte som en udvikling, der svinger mellem på den ene side at tilnærme erhvervsuddannelserne til de gymnasiale uddannelser, og på den anden side at dyrke erhvervsuddannelsernes

---

40 Boje og Fink 1990.

41 Rasmussen 1969.

42 Christensen og Hald 1977.

særlige karakteristika og potentialer.⁴³ Det første var tilfældet med efg-uddannelserne, hvis uddannelsespolitiske og pædagogiske intentioner i høj grad skal forstås i lyset af den socialdemokratiske lighedsmålsætning. Reformen 1991 ses derimod som en reaktion på denne politik og et forsøg på at betone erhvervsuddannelsernes særtræk og dermed udviklingen af en specifik erhvervspædagogik, hvor de almene fag modsat i efg-reformen blev søgt integreret og underordnet den fagrettede undervisning.⁴⁴ Prisen for dette var, at htx⁴⁵ og de tekniske erhvervsuddannelser ikke længere havde fælles basisår.⁴⁶ Flere forfattere beskriver endvidere reformen som en konsekvens af, at det ikke lykkedes at realisere målsætningen om at afskaffe mesterlæren og gøre efg-basisåret obligatorisk.⁴⁷

Skiftet forklares som et brud på den konsensus, der oprindeligt havde eksisteret mellem de borgerlige partier og Socialdemokratiet og venstrefløjen omkring nødvendigheden af en grundlæggende reform af vekseluddannelserne. Selve bruddet forklares med udgangspunkt i et skift fra en opgangs- til en nedgangskonjunktur. Bl.a. Sigurjonsson har i sin fremstilling en fin diskussion af Socialdemokratiets forsøg på at etablere et enstrengt ungdomsuddannelsessystem som i Sverige og Norge, og af den modstand, disse intentioner stødte på, og dermed baggrunden for, at vi i dag har et todelt ungdomsuddannelsessystem.⁴⁸ 1991-reformen er ikke behandlet på samme dybtgående måde som efg-reformen og reformen 2000, hvilket sandsynligvis skyldes, at den opfattes som en mellemfase mellem de to ovennævnte reformer.⁴⁹

Hvad angår den empirisk forankrede forskning i erhvervsuddannelserne pædagogik, er denne yderst sparsom for perioden frem til næringsloven. Nyrop fremhæver, at der muligvis har været tegneundervisning knyttet til undervisningen på værkstederne i 1700-tallet,⁵⁰ men nøjes med at henvise til praksis i Tyskland og fremlægger ikke konkrete beviser på, at dette også har gjort sig gældende i Danmark. Derudover henviser han til debatten i 1700-tallet og 1800-tallet, hvor den lavskontrolerede lærlingeuddannelse var udsat for skarp kritik. Af denne fremgår det, at behandlingen af lærlingene ofte var ret hårdhændet. Lussingerne sad løst, og lærlingene blev ofte misbrugt til at løbe ærinder for madmor og gå mester og svende til hånd med opgaver, der ikke var relevante for den faglige oplæring.

Mellemkrigstidens erhvervspædagogiske diskussioner er ligeledes sparsomt behandlede. Der findes dog en række tiltag til analyser af den pædagogiske

---

43 Jul 2012.

44 Jul 2016.

45 Htx står for Højere Teknisk Eksamen

46 Christrup et al 1980, Sørensen et al. 1983, Grünbaum 1994, Christensen og Hald 1977.

47 Christensen 1985 og Ellersgaard et al. 1981.

48 Sigurjonsson 2000 se også Cort og Wiborg 2009 og Bøndergaard 2014.

49 Christrup et al. 1980.

50 Nyrop 1893:30.

tænkning, som var fremherskende i tiden fra 1950'erne og frem.⁵¹ En mere systematisk analyse mangler dog og dermed også en analyse af, hvad der ligger i begrebet erhvervspædagogik, og hvordan forståelsen af dette begreb har ændret sig op gennem tiden. Dette kan undre, idet de tekniske erhvervsuddannelser netop er karakteriseret ved at trække på en helt anden pædagogisk tradition end folkeskolens og det almene gymnasiums. Det kunne derfor være interessant med en mere dybtgående analyse af tegneundervisning på de tekniske skoler i slutningen af 1800-tallet, af hvordan vekseluddannelsessystemets værkstedsundervisning var organiseret i 1960'erne, og hvordan erhvervspædagogikken hentede inspiration fra arbejdsinstruktionsteknikken i 1950'erne og 1960'erne og fra reformpædagogikken i 1970'erne og 1980'erne. Endelig udgør de almene fags position i erhvervsuddannelserne anskuet i et historisk perspektiv et interessant men forsømt forskningsfelt.

Mulige kilder til disse studier er ud over de betænkninger, der er blevet udformet i forbindelse med de forskellige reformer, uddannelsesplaner, undervisningsmaterialer m.v. samt fagblade for erhvervsskolelærere og -ledere, de statslige tilsynsrapporter, samt erindringsmateriale fra såvel tidligere elever, lærere og forstandere. Jubilæumsskrifterne for de forskellige erhvervsskoler må ligeledes kunne bidrage til belysning af disse spørgsmål. Det tætteste, man kommer på en historisk fremstilling af erhvervsuddannelsernes pædagogik, er nok den bog om erhvervsskolelærernes uddannelse, som blev udgivet i forbindelse med 50 års jubilæet for den institution, som oprindeligt hed Statens Erhvervspædagogiske Læreruddannelse (SEL), nu Nationalt Center for Erhvervspædagogik (NCE).⁵² Denne fremstilling giver en fin beskrivelse af, hvordan indholdet i de kurser, som blev udbudt på SEL, ændrede sig i takt med, at erhvervsuddannelsessystemet blev reformeret.

Lærlinguddannelserne set fra et elevperspektiv

Når det kommer til analyser af dem, det hele drejer sig om, nemlig eleverne eller lærlingene, findes der en del historisk statistisk materiale, som analyserer tilgangen af lærlinge/elever til de enkelte fag, afbrudte læreforhold osv.⁵³ Til gengæld kniber det med historiske beskrivelser af skoleophold og virksomhedsoplæring set fra elevernes eget perspektiv. Dette gælder naturligvis især for den ældre periodes vedkommende, men der eksisterer dog en enkelt fremstilling,⁵⁴ baseret på de arbejdererindringer, der er indsamlet af Nationalmuseet i 1951, og som omhandler perioden ca. 1890-1950. Denne fremstilling berører også kort oplevelser af læreforholdet. Nationalmuseets indsamlede erindringsmateriale er en oplagt kilde til analyse af læreforholdets udvikling set i et lærlingeperspektiv. Sandsyn-

---

51 Sørensen et al.1983, Chrstrup et al. 1980, Jakobsen 1984.

52 Daugaard og Magnussen 1994.

53 Iversen 1940.

54 Christensen 1995.

ligvis vil der også være kildemateriale at hente i trykte arbejdererindringer. Eksempelvis beskriver Christian Christensen sine oplevelser som smedelærling i erindringsbogen *Bondeknold og rabarberdreng*, der omhandler perioden 1890-99.⁵⁵ Endelig er der muligheden for at benytte mundtlige erindringer. Dette er f.eks. gjort i et en artikel af Ida Juul fra 2008, som med udgangspunkt i tre generationers fortællinger om baggrunden for, at de lod sig uddanne til møbelsnedkere, viser, hvordan uddannelsesvalget og ikke mindst begrundelserne for dette fletter sig ind i de diskurser, som på daværende tidspunkt var dominerende. Analyser af Tvistighedsnævnets domme vil desuden kunne tegne et billede af de typer af konflikter, som opstod mellem mester og lærling. Også forskelligt agitativt materiale udarbejdet af lærlingebevægelsen vil kunne inddrages som kilder til belysning af lærlingeuddannelsernes mere negative sider.

(Foto: ABA)

En bagerlærling på vej ud med brød og kager, Vesterbrogade i 1930'ernes København.

Især fra og med efg-reformen findes der en række undersøgelser af elevernes syn på den uddannelse, de på daværende tidspunkt var i gang med. Disse repræsenterer således snarere historiske dokumenter end historiske fremstillinger af erhvervsuddannelserne set i et elevperspektiv, men de vil som dokumenter fra de respektive perioder kunne bidrage til en fremstilling af, hvordan elevernes syn på deres uddannelse og de spørgsmål, de var optaget af, har ændret sig fra 1970'erne frem til i dag. Den mest dybtgående analyse er udarbejdet af Sørensen m.fl.⁵⁶ Denne studie omfatter bl.a. en sektion, som specifikt omhandler lærlingene. Her kategoriseres lærlingene i forhold til deres klassebevidsthed eller mangel på samme, dvs. oplevelse af relationerne mellem mester og lærling, deres karriereambitioner samt ikke mindst hvordan disse ændres, i mødet med de barske realiteter i skolen og på praktikstedet. Nævnes bør desuden Lilli Zeuners analyse af de forskellige måder, hvorpå ungdomskultur påvirker elevernes holdninger til de-

---

55 Christensen 1974/1980.

56 Sørensen et al. 1983.

res uddannelse forskelligt i henholdsvis det almene gymnasium og efg-uddannelserne.⁵⁷ Hun beskæftiger sig bl.a. med den forskellige position, som de almene fag indtager på de to forskellige typer af ungdomsuddannelser. Dertil kommer en række undersøgelser, der typisk er udformet i forbindelse med reformevalueringer. En del af disse er blevet finansieret af Undervisningsministeriet.⁵⁸ Også Danmarks Evalueringsinstitut og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har udarbejdet analyser, som udgør nyttige kilder til forskningen i den seneste udvikling på erhvervsuddannelsesområdet, set i et elevperspektiv.

Afrunding og perspektivering

Den historiske forskning omkring erhvervsuddannelserne er ikke præget af de store faglige kontroverser. Der hersker en høj grad af konsensus om brud og kontinuitet. Forskerne er – i det store og hele – enige om, at den fulde implementering af næringsloven, der betød, at de obligatoriske svende- og mesterprøver blev afskaffet, repræsenterede en vigtig milepæl i erhvervsuddannelsernes historie. Det samme gælder formaliseringen af partssamarbejdet og genindførelsen af den obligatoriske svendep prøve i 1937. Endelig fremhæves vedtagelsen af lærlingeloven i 1956, der var statsskuddet til det nuværende vekseluddannelsessystem. Et andet vigtigt nybrud udgør efg-reformen fra 1970'erne, der integrerede erhvervsuddannelserne i den samlede uddannelsespolitik, og reformen 2000, der tildelte erhvervsuddannelserne en afgørende rolle i realiseringen af 95% -målsætningen. Sidstnævnte strategi er af mange erhvervsuddannelsesforskere, politikere og skolefolk blevet set som et alvorligt tilbageskridt for erhvervsuddannelserne, som den seneste reform fra 2014 skal råde bod på.

Når der hersker en så høj grad af konsensus på området, er forklaringen måske, at de eksisterende fremstillinger i meget høj grad bygger videre for tidligere fremstillinger og i høj grad er baseret på analyser af de samme kommissionsarbejder. Dette gælder især for den del af erhvervsuddannelsesforskningen, som omhandler perioden efter 2. verdenskrig, og som er kendetegnet ved især at omhandle policy-niveauet. Man kunne derfor ønske, at den fremtidige erhvervsuddannelsesforskning i højere grad lagde vægt på at placere udviklingen i en bredere samfundsmæssig og kultursociologisk kontekst. Desuden ville det styrke den historiske forskning, hvis denne i højere grad, end det er tilfældet i dag, inddrog materiale, som i mindre grad end betænkninger og lovmateriale er udtryk for det muliges kunst. Altså i højere grad inddrog kildemateriale, som belyser mindretalspositioner og dermed de uenigheder, som lå til grund for kompromiserne.

Endvidere vil det styrke den historiske erhvervsuddannelsesforskning, hvis der blev gravet dybere i spørgsmålet om, hvad der kendetegner erhvervspædagogikken, og hvordan opfattelserne heraf har ændret sig gennem tiderne. Ligeledes vil-

---

57 Zeuner 1988.

58 Pedersen 2000, Sjøberg et al. 1999.

le det være en styrke, hvis det overvejende uddannelses- og arbejdsmarkedspolitiske fokus i højere grad blev suppleret af en forskning, som gav stemme til dem, som er direkte involverede i uddannelserne, dvs. eleverne, underviserne, skolelederne og de oplæringsansvarlige.

Summary

This paper discusses the existing research on the roots of the Danish VET system and points to questions that need to be further investigated. Research on the historical roots of the existing Danish VET-system is scarce. This is puzzling considering that the apprentice system in Denmark represents a long and lasting tradition. Although the apprentice system has undergone considerable changes from the 15th century up till today the current VET system is still largely based on on-the-job training supplemented by daytime teaching at a vocational school. Originally the apprentice system was under the control of the guilds. But in 1857 this system was dismantled as the journeyman's certificate as well as the master's certificate was made voluntary. In 1956 the apprentice system was replaced by the dual system, which introduced daytime school based training and education. In the 1970s the VET system became part of the government's youth and education policy. In the millennium years education policy became more and more related to the question of employability.

Ida Juul (født 1955), *cand.mag. i historie og samfundsfag fra Københavns Universitet, bachelor i pædagogik fra Københavns Universitet, ph.d. i erhvervspædagogik fra Danmarks Pædagogiske Universitet 2005. Ansat som lektor i Afdelingen for Uddannelsesvidenskab, DPU, Aarhus Universitet. Forsker i det danske og europæiske erhvervsuddannelsessystem aktuelt og historisk. Medlem af redaktionen af Tidsskrift for Arbejdsliv.*

Litteratur

- Bauer, A (1893), Haandværkerundervisningen i Danmark gennem 50 Aar. I: *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 3. række, 1, s. 449-87.
- Berg, R. (1904), *Snedkerlavet 1554-1904: Livet i en dansk Haandværkerorganisation gennem 350 Aar*, udgivet af Snedkerlavet i København i anledning af dets 350 Aars Jubilæum. Kbh.
- Berg, R. (1930), *Den zünftige Haandværker: et stykke dansk Haandværkerhistorie*. Kbh.: Jespersen og Pio.
- Boje, P., & Fink, J. (1990), Mesterlære og teknisk uddannelse i Danmark 1850-1950. I: *Erhvervs-historisk årbog*, 40, s. 125-49.
- Bøndergaard, G. (2014), *The historical emergence of the key challenges for the future of VET in Denmark*. Roskilde University, Department of Psychology and Educational Studies. http://nord-vet.dk/indhold/uploads/report1a_dk.pdf
- Christensen, C., & Rasmussen, H. (1974/80), *Bondeknold og rababerdreng* (4. oplag). Kbh.: Hans Reitzel.
- Christensen, E. (1985), *Konflikter mellem faglærte og ufaglærte arbejdere*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

- Christensen, F., & Hald, L. (eds.) (1977), *EFG, lærlingeuddannelser og ungdomsuddannelse*. Aalborg: Munksgaard Uddannelsesforlaget.
- Christensen, L.K. (1995), *Smedesvend og friherre. Maskinarbejde og arbejderkultur i København 1889-1914*. Kbh.: SFAH.
- Christrup, H., Illeris, K., Lauersen, P. F., Rafn, J., & Simonsen, B. (1980), *Efg undervisning*. Viborg: Unge Pædagoger.
- Cort, P. og Wiborg, S. (2009), The vocational education and training system in Denmark: continuity and change. I: G. Bosch og J. Charest (red.), *Vocational training: international perspectives*. New York: Routledge, s. 84-109.
- Daugaard, L., & Magnussen, L. (1994), *I lære som lærer – rids af erhvervsuddannelsens historie*. Kbh.: Statens Erhvervspædagogiske Læreruddannelse.
- Degn, O. & Dübeck, I. (1983), *Håndværket i fremgang. Perioden 1550-1700*. Bind 2 af Håndværkets kulturhistorie. Kbh.: Håndværksrådets Forlag
- Dybdahl, V., & Dübeck, I. (1983), *Håndværket og statsmagten. Perioden 1700-1862*. Bind 3 af Håndværkets kulturhistorie. Kbh.: Håndværksrådets Forlag.
- Einfeldt, H. & Rasmussen, B. (1941), *Bidrag til dansk håndværkerundervisnings historie*. 2. udg. Kbh.: Nordlundes Bogtrykkeri.
- Ellersgaard, B., Jensen, S. P. H., & Nielsen, O. Z. (1981), *Efg på vej – hvordan? En undersøgelse af dialektikken mellem beskæftigelses- og kvalifikationsstrukturen med henblik på at forklare de nuværende udviklingstræk i erhvervsuddannelserne*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Fode, H., Møller, J. & Hastrup, B. (1984), *Kapløbet med Industrien. Perioden fra 1862-1980*. København: Håndværksrådets forlag.
- Grünbaum, P. (1994). Udviklingstendenser inden for de erhvervsfaglige grunduddannelser. I: *Uddannelseshistorie*, 28, s. 111-22.
- Hassø, A., G. (1940), *Et bidrag til Københavns Haandværks Historie i det sidste Hundredeaar. Haandværkerforeningen i København 1840-1940*. Kbh.: Christian Erichsens Forlag.
- Hornby, H. (1966), *Bidrag til Dansk Håndværkerundervisnings historie*. Odense.
- Iversen, M. (1949), *Dansk håndværkerundervisning igennem de senere årtier*. Statens tilsyn med håndværkerundervisningen. Kbh.: Chr. Backhausens bogtrykkeri.
- Jacobsen, G. (1982), *Håndværket kommer til Danmark: tiden før 1550*. Kbh.: Håndværksrådet.
- Jakobsen, A. (ed.) (1984), *Erhvervsuddannelse. Krise? Fornylse?* Odense: Erhvervsskolernes Forlag.
- Juul, I. (2012), Pathways in Denmark: a historical perspective on the construction of pathways within and between different parts of the Danish education system and how this has affected the VET system. I: *Vocal Journal*, 14, 9, s. 24-31.
- Juul, I. (2008), Educational narratives: educational history seen from a micro-perspective. I: *Pædagogica Historica*, 44, 6, s. 707-20.
- Juul, I. (2009), Fra lavsvæsen til fagligt selvstyre. I: *Økonomi og politik*, 82, 3, s. 3-14.
- Juul, I. (2013), De danske håndværkeruddannelser i krydsfeltet mellem det europæiske og det nationale. I: *Uddannelseshistorie*, 47, s. 60-80.
- Juul, I. (2016), Danske håndværkeruddannelser i et in- og eksklusionsperspektiv. I: *Studier i pædagogisk sociologi*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 299-323.
- Juul, I. og P.D. Koudahl (2009), Erhvervsuddannelsernes rolle: Ligeværdig ungdomsuddannelse eller tilbud til restgruppen...? I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 57, nr. 1, s. 14-25
- Jørgensen, C.H. (red.) (2011), *Frafald i erhvervsuddannelserne*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Karmark, K. (1989), *Laug og zünftighed. De tyske håndværkerskikke, deres ankomst, etablering og forsvinden belyst gennem det københavnske snedkerlaugs historie, 1577-1800*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Klöcker-Larsen, F. (1962), *Lærlingeuddannelse i Danmark*. Kbh.: Institut for organisation og arbejds sociologi.
- Logue, J. (1983), Da blev jeg svend og så tog jeg på valsen: svendevandringer og internationalisme i fagbevægelsens barndom. I: *Arbejderhistorie*, nr. 20, s. 3-24.
- Mathiesen, A. (1976), *Uddannelse og produktion. Bidrag til belysning af det histories forhold mel-*

- lem den videnskabelige tekniske udvikling og arbejdskraftens kvalificering i Danmark.* Kbh.: Munksgaard.
- Meldahl, F. og P. Johansen (1904), *Det kongelige Akademi for de skønne Kunster 1700-1904.* Kbh.: Hagerup
  - Metalindustriens Lærlingeudvalg (u.å), *Metalindustriens lærlingeudvalg 1929-1954.* C.Th. Thomsen bogtrykkeri.
  - Møller, J. (1991), *Fra tegneskole til teknisk skole.* Odense: Teknisk Skoleforening.
  - Nyrop, C. & Sølvær, A. (1929), *Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Haandværk 1879-1929.* Kbh.
  - Nyrop, C. (1900), *De Massmannske søndagsskoler i hundrede aar.* Kbh.: Nielsen & Lydiche.
  - Nyrop, C. (1893), *Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie.* Kbh.: Nielsen & Lydiche.
  - Nyrop, C. (1903), *Haandværksskik i Danmark. Nogle Aktstykker samt nogle Oplysninger om Handværksgebrauch und Gewohnheit som et Forsøg.* Kbh.: Det norske Forlag.
  - Nyrop, C. (1909a), *Kjøbenhavns Skomagerlav 1509-4. Oktober – 1909.* Kbh.: Nielsen & Lydiche.
  - Nyrop, C. (1909b), *Den danske Enevoldsmagt og Lavene. En lavshistorisk Undersøgelse.* Kbh.: Nielsen & Lydiche.
  - Nørregaard, G. (1943/1977), *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899, Reprografisk genudgivet.* Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.
  - Olsen, O. (1952), *Christian IV's tugt- og børnehus. I: Historiske meddelelser om København, 4. række, 3. bd., hæfte 5-6.*
  - Paulli, E. (1918), *Det tekniske Selskab. 18. September 1843 – 1893- 1918.* Kbh.: Nielsen & Lydiche.
  - Pedersen, Flemming (2000), *Elevernes oplevelser af erhvervsuddannelsesreform 2000 – forsøg med grundforløb efterår 1999.* Ringsted: Undervisningsministeriet.
  - Pedersen, K., & Korse, P. (1984), *Svendevandring for og nu. I: Helsingør Kommunes Museer, 1984, s. 5-30.*
  - Rasmussen, F.A. (2000), *Tidlig teknisk uddannelse i Danmark. Søkadetakademiet – militær opdragelsesanstalt eller videnskabeligt akademi. I: Bjørn, C. og B. Fonnesbech-Wulff (red), Mark og Mennesker. Studier i Danmarks historie 1500-1800.* Ebeltoft: Skippershoved, s. 187-201.
  - Rasmussen, V. (1969), *De tekniske skolers historie. I: Årbog for Selskabet for Dansk Skolehistorie, s. 7-41.*
  - Sigurjonsson, G. (2000), *Dansk vekseluddannelse i støbeskeen. Fra lavtidens mesterlære til moderne dansk vekseluddannelse.* Aalborg Universitet, Aalborg
  - Sjøberg, Anne Holm, Kristoffer Ewald, Torben Fjelstrup, Maj Morgenstjerne & Britt Schick (1999), *På godt og ondt. Et portræt af elever og deres forhold til mester og erhvervsskoler.* Kbh.: Undervisningsministeriet.
  - Sørensen, J.H. et al. (1983), *Lærlingeuddannelse og udbytning. Om lærlingeuddannelsernes økonomiske, politiske og ideologiske funktioner.* Pukks bind 1. Aalborg: Aalborg universitetsforlag.
  - Sørensen, P. F. (1992), *Under herrer og mestre. Om arbejdsvilkår og Danmarks første storkonflikt i 1794.* Kbh.: SFAH.
  - Wøllekær, J (1994), *En skole vokser frem. Odense Tekniske Skole gennem 150 år.* Odense: Odense Tekniske Skole/Stadsarkivet
  - Zeuner, L. (1988), *Kulturelle processer i ungdomsuddannelserne.* København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.